

два українських та шість ленінградських партизанських полків, не дивлячись на героїзм особового складу, були знищені німцями. Відкидання доктрини М. Фрунзе про підготовку партизанської війни та ліквідація заходів із завчасної підготовки до неї привели у сприятливих умовах ведення боротьби у тилу ворога до полону близько чотирьох мільйонів радянських військовослужбовців.

Для партизанів відкритий бій – найбільш невігідний вид діяльності. Приховані дії та конспірація – найбільш органічна форма військової діяльності партизан, завдяки якій вже у липні 1942 р. радянські партизани контролювали цілі «краї», загальний периметр їх у два з половиною рази перевищував протяжність радянсько-німецького фронту, хоча чисельність партизан була в п'ятдесят разів менша за Червону Армію. У зверненні 3 липня 1941 р. Й. Сталін вимагав при вимушеному відступі частин Червоної Армії не залишати ворогу матеріальних ресурсів ведення війни. Запозичивши тактику «випаленої землі» у фінів, які використовували її під час радянсько-фінської війни 1939 – 1940 рр., Й. Сталін не враховував особливості тих подій – перед знищенням усіх ресурсів фінні встигали евакуювати також і місцеве населення. Замість того, щоб роздати неевакуйовані продукти харчування та інші ресурси радянська влада закликала знищувати їх, залишаючи на голодну смерть населення окупованих областей. Незважаючи на великий розмах радянського Руху Опору, відрізати німецькі війська від джерел забезпечення на окупованій території, на початковому етапі війни партизанам так і не вдалося.

Підводячи підсумок, необхідно зауважити, що партизанство та підпілля років Великої Вітчизняної війни були достатньо масовим явищем. За своєю метою вони були направлені проти окупаційної німецької влади та військових частин Вермахту. Не дивлячись на те, що більшість партизанських та підпільних загонів не відповідали вимогам до військових формувань, мали низьку (з точки зору фахових військових та економічних розрахунків на їх утримання) бойову ефективність, вони відіграли важливу роль у мобілізації населення України задля перемоги над фашистським блоком, дезорганізували тиллові комунікації ворога, допомагали військовим частинам Червоної Армії у вирішальні моменти найбільших баталій років Другої Світової війни.

1. Давыдов Д. *Военные записки*. – М., 1982.
2. Ленин В.И. *Современное положение России и тактика рабочей партии // Полное собрание сочинений*. – Т. 12. – М., 1958 – 1965.
3. Дробов М.А. *Малая война, партизанство и диверсии*. – М., 1998.
4. Старинов И.Г. *Мины замедленного действия*. – М., 1999.
5. Че Гевара Э. *Партизанская война: Сборник «Я – конкистадор Свободы»*. – М., 2010.
6. *Итоги Второй мировой войны / Под ред. И. Соболева; Пер. с нем.*. – М., 1987.
7. Гудериан Г. *Воспоминания солдата / Пер. с нем.*. – М., 1954.
8. Диксон Ч., Гейльбрунн О. *Коммунистические партизанские действия*. – М., 1957.
9. Фуллер Дж. *Вторая мировая война 1939 – 1945 гг. Стратегический и тактический обзор / Пер. с англ.*. – М., 2005.

Kovalskaya L. A. *The guerrilla kind of the military art in the years of the Great Patriotic war*. The problems of the partisan varieties of warfare on the basis of the formation of the military strategy in the USSR are defined in the article. Is analysed the progress of the Resistance movement during the different stages of the Great Patriotic war from the point of views of the veriaety historical source aspects. Were considered the tasks set by the Soviet authorities.

Key words: Great Patriotic war, the partisan and underground movement, art of war, the Soviet government.

О. П. Білоус

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ЇХНЬОГО СТАНОВЛЕННЯ

Аналіз проблематики становлення радянського партизанського руху в Україні у другій половині 1941 р.: роль ЦК КП(б)У та НКВС УРСР у формуванні партизанських загонів на території Північно-Східної України, ставлення до руху Опору місцевого населення; трагедія сіл регіону, внаслідок партизанської боротьби.

Ключові слова: рух Опору, партизанський рух, партизанський загін, Північно-Східна Україна.

Незважаючи на широкий інтерес істориків до партизанського руху, надмірну опіку цієї проблематики з боку радянської партійної номенклатури, дотепер вказана тема залишається цікавою для досліджень. Спогади учасників та наукові дослідження в період існування Радянського Союзу, здебільшого, зображали учасників руху Опору «міфічними героями», такими собі ідеальними борцями за справедливість, на окупованих Вермахтом українських землях, універсальними вояками, позбавленими всього земного: сумнівів, почуттів, прорахунків, пошуків, невдач, переживань, поразок, людських радощів.

Лише після 1991 р. відлаковані стереотипні образи казенної історії поволі почали відступати, піднявши лаштунки над реальними подіями, із-за яких з'явилися не завжди красиві й причепурені реалії, пов'язані з неналежною підготовкою, складними взаєминами з місцевим українським населенням, напруженими стосунками в середині партизанських з'єднань тощо. Саме відтоді в науковий обіг вводиться низка нових архівних документів і матеріалів, що дає змогу розкрити маловивчені сторони проблеми та критично переосмислити їхню роль і місце в партизанському русі періоду Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.

В українській і зарубіжній історичній науці, на зміну усталеним поглядам, прийшли якісно нові оцінки та бачення його розвитку, діяльності. До корифеїв вивчення періоду Другої світової війни загалом та радянського партизанського руху зокрема приєдналася ціла низка молодих науковців, дослідження яких стали проривом у студіюванні історії Другої світової війни. Справжньою подією став вихід монографії А. Чайковського «Невідома війна. (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів та очима історика)» [1], у якій автор висвітлив низку невідомих раніше проблем партизанського руху. Найбільш фаховими роботами останнього десятиліття з історії радянського партизанського руху визнано дві монографії архівістів ЦДАГО України: «Україна партизанська» [2] та «Війна без пощади і милосердя» [3]. Заслуговує на увагу монографія О. Гогина «Сталінські командос», у якій він поставив під сумнів використання поняття «партизанський рух» [4]. Велику увагу радянським партизанам України приділяє і В. Боярський, автор документального нарису «Партизанщина вчора, сьогодні, завтра», у якій він проаналізував використання багатого історичного досвіду партизанської боротьби в інтересах захисту країни від зовнішніх загроз [5].

Незважаючи на сотні монографій і тисячі статей, науковці, до недавнього часу лише інколи звертали увагу на проблеми становлення радянського партизанського руху, зокрема на ті умови, в яких він формувався. На узбіччі залишалися питання підготовки партизанів на випадок війни, організаційного періоду і спроби цен-

тралізації рухом у перші тижні та місяці війни, проблеми воїнів-оточенців, місцевого населення в системі руху Опору та ін.

Стан підготовки розгортання можливого партизанського руху в УРСР напередодні війни з Німеччиною. У 20–30-х рр. ХХ ст. уздовж західного кордону, зокрема й на території України, Радянським Союзом було створено підпільно-диверсійну мережу для партизанської діяльності на випадок агресії: «Майбутні партизани опановували потрібні їм цивільні і військові спеціальності без відриву від виробництва. Весь склад організаторських, диверсійних та інших спеціальних груп вивчали одну, дві, а то навіть і три спеціальності, необхідні в тилу противника. Так, при організаторських групах загонів чисельністю 8–12 осіб могли бути до 20–30 таких спеціалістів: 2–3 радисти, 3–4 підричники, 3–4 стрільці, 1–2 фельдшери, 1–2 хіміки, 1–2 електрики, 2–3 водії, фотограф, зброяр, перекладач, у деяких загонах були навіть льотчики» [6, 29].

У другій половині 1930-х рр. радянська військова доктрина офіційно трансформувалася в наступальну, відтак «партизанські» напрацювання було згорнуто, матеріальну базу знищено та розграбовано, а людей, залучених до програми, – репресовано. Як згадував відомий фахівець мінно-підривної справи, полковник І. Старинов, «були репресовані повністю всі партизани-підпільники-диверсанти» [7, 120]. Вже по війні, наче підтверджуючи слова останнього, у своїх спогадах колишній начальник Українського штабу партизанського руху (УШПР), генерал-майор Т. Строкач з цього приводу писав: «До нелегальної боротьби, хоч і говорилось про неминучість оборонної війни, наших людей ніхто не готував. Якби ще 20 червня 1941 р. хтось заікнувся про те, що підпільну боротьбу доведеться вести в Україні, Білорусі, радянських прибалтійських республіках, під Смоленськом, того б назвали панікером... Наш народ не був підготовлений морально до можливих поразок на фронті, до можливої нелегкої підпільної підривної роботи в тилу ворога, що вимагала спеціального навчання» [8, 128].

Іншою причиною згортання підготовки до «малої війни» часто називають репресії командно-політичного складу збройних сил, одночасно звинувачуючи у зв'язках з «ворогами народу» або у шпигунстві знавців «партизанської справи». За таким обвинуваченням були знищені або необґрунтовано засуджені до тривалого ув'язнення тисячі потенційних партизанів [9, 3-16]. Не можна відкидати і версію побоювання Й. Сталіна змови проти нього та радянської влади, в чому були звинувачені і знищені відомі воєначальники – М. Тухачевський, О. Єгоров, І. Уборевич, Й. Якір, П. Дибенко та ін. [9, 3-16].

Спроби централізованої організації партизанського руху перед відступом Червоної армії з України. 29 червня 1941 р. директивою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової смуги була дана вказівка про створення в окупованих ворогом районах партизанських загонів і диверсійних груп для боротьби з частинами німецької армії, для розпаловання партизанської війни там, де це тільки можливо. 18 липня 1941 р. директива була доповнена постановою ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецько-фашистських військ», яка ставила за мету партійним організаціям надати партизанській боротьбі «найширший розвій і бойову активність» та поєднати її з діяльністю комуністичного підпілля на тимчасово окупованих територіях [10].

Над створенням і керівництвом партизанських загонів в Україні працювали представники трьох структур – НКВС, КП(б)У і РСЧА. При цьому співробітництво НКВС із партійними структурами було доволі тісним, а

от взаємодія армії, з одного боку, і партноменклатури і чекістів – з іншого, лише епізодичною. По суті, кожна із зазначених структур мала власне бачення і розуміння поставлених завдань та вирішення цілей. Як зазначають А. Гогун та А. Кентій – автори збірника документів «Червоні партизани України. 1941–1944», «протягом першого року війни між партійними, армійськими структурами і органами держбезпеки йшла постійна міжвідомча боротьба за контроль над керівництвом партизанським рухом, що супроводжувалося гострою взаємною критикою різних відомств» [11, 13].

Схожу картину відображає у своєму звіті полковий комісар І. Сиромолотний, начальник 8-го відділу Політуправління Південного фронту: «Протягом першого року війни організаційний період зі створення партизанських загонів мав ряд перешкод, незрозуміlostей. Організацією партизанських загонів займалися обкоми партії, Обласні управління НКВС, 8-мі відділи Політуправління і Особливі відділи, розвідвідділи... Потрібно розмежувати роль і відповідальність кожної із цих організацій» [12, 11-12]. Свою оцінку подіям організації партизанських загонів дав і В. Сергієнко, нарком внутрішніх справ УРСР: «Від усіх вказаних організацій на лінії фронту велика кількість представників, які працюють відокремлено і заважають один одному» [13, 24].

Лише навесні 1942 р., після важких поразок Червоної армії під Харковом та в Криму, робляться перші спроби з оптимізації партизанської боротьби. 30 травня 1942 р. створено Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР), а 20 червня 1942 р. розпочав роботу УШПР, на чолі із заступником наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкачем. У перші місяці діяльності УШПР перебував на стадії формування: постійно змінював місце дислокації, не мав засобів радіозв'язку з партизанами, відчував гостру нестачу матеріальних ресурсів для забезпечення партизанських загонів. 4-те управління НКВС, передаючи до УШПР матеріальні бази та технічні засоби зв'язку, «спромоглося передати лише кількадесят гвинтівок та автоматів, незначну кількість набоїв... «забули» дати шифри й позивні для зв'язку з тими небагатьма загонами і групами, що мали радіостанції» [1, 96].

Як бачимо, відсутність єдиного керуючого органу у справах розгортання руху Опору в Україні на початку війни помітно впливала на ефективність діяльності партизанів. Партизанський рух упродовж 1941–1942 рр. на території України існував лише в Північно-Східній її частині (відносна близькість від лінії фронту, значне скупчення червоноармійців-оточенців, наявність великих лісових масивів, спільний кордон із Росією та Білорусією). Новоствореному УШПР довелося фактично з нуля вирішувати проблему викоринення низки суттєвих проблем партизанського руху: неефективного керівництва ним з боку партійних організацій, відсутності надійного зв'язку з більшістю партизанських формувань, браку вичерпних даних про стан партизанської боротьби на території західних і частини південних областей, низька ефективність цієї боротьби у великих містах, недостатність масово-політичної роботи як серед партизанських загонів, так і серед населення, слабкість агентурної та оперативної тактичної розвідки [1, 97]. Лише в 1943–1944 рр. партизанський рух зумів запрацювати на повну потужність, підпорядкувавши собі цілі служби, які працювали лише в інтересах «малої війни». Кампанія з розгортання руху Опору в перші півтора роки війни фактично була провалена, більшість партизанських формувань цього періоду були знищені, розчинившись під ударами ворога, самоліквідувавшись від нестачі озброєння, ворожого ставлення місцевих мешканців чи зіткнувшись з відсутністю матеріального забезпечення.

Проблема воїнів-оточенців. На червень 1941 р. Вермахт запропонував Червоній армії такі умови ведення війни, до яких вона виявилася зовсім не готовою. Використання танкових груп для зламу радянської оборони було більш, ніж вдале. Усе це призвело до швидкого просування агресора територією України та надвеликих людських втрат. Апогеєм провальної політики вищого командування армії та керівництва держави 1941 р. стала київська оборонна операція, внаслідок якої були знищені основні частини Південно-Західного фронту, а також 6 та 12 армій Південного фронту. Результатом цієї катастрофи стала не тільки півмільйонна армія військовополонених, а й тисячі солдатів-оточенців, більшість із яких у подальшому склали основу партизанських загонів Житомирщини, Київщини, Чернігівщини, Сумщини. Вони ж стали засновниками багатьох підпільних угруповань Північно-східної України. На кінець 1941 р., за даними донесення відділу розвідки прифронтового тилу німецьких військ, «у Брянських лісах зосереджувалося до 10 тис. воїнів-оточенців» [14, 137]. Вони, як підкреслювалося в цьому донесенні, поповнилися задалегідь залишеними партизанами. Усього боролися в тилу ворога 56,6 тис. військовослужбовців Червоної армії, більшість з них – на території України і Білорусі [14, 138].

Воїни-оточенці в умовах війни являли собою нову соціальну групу, яка мала чітко виражену модель поведінки. Вони перебували на нелегальному становищі, а при зіткненні із німцями їх (у кращому випадку) відправляли в табори для військовополонених. Швидкоплинний відступ Червоної армії все далі на схід зменшував надію на швидкий перетин лінії фронту. Крім того, багатьом набридла війна, і значна їх кількість навіть не намагалася повернутися в ряди діючої армії, дехто асимілювався з місцевим населенням. Разом з тим вони залишалися солдатами, несли зобов'язання перед владою, в очак якої були уже зрадниками, і, перебуваючи під постійним тиском, повинні були шукати шляхи для реабілітації.

Червоноармійці-оточенці ставали найближчим резервом для партизанських загонів, вони підіймали партизанський рух на новий, більш якісний рівень. Погано організовані партизанські формування на чолі з партфункціонерами отримували поштовх і різноманітність у своєму розвитку з приходом учорашніх кадрових військових: організацію роботи, розвідку, дисципліну, конспірацію, внутрішній розпорядок, різноманітні допоміжні служби. При цьому, як свого часу зауважив М. Коваль, «було б перебільшенням вважати, що сама собою активність військовослужбовців Червоної армії відіграла вирішальну роль у зростанні та поширенні підпільно-партизанської антифашистської боротьби. Віддаючи належне їхнім зусиллям, слід підкреслити, що завдяки завершенню до середини 1942 р. процесу визначення політичної позиції основної маси українського населення створилася сприятлива обстановка для посилення антифашистської боротьби та залучення до неї все нових сил» [14, 139].

Схожої думки дотримується і відомий американський дослідник партизанського руху в Радянському Союзі Дж. Армстронг: «До літа 1942 р., за німецькими оцінками, воїни-оточенці в партизанських загонах склали до 60 % від загальної кількості партизанів. У подальшому їхня кількість тільки зменшувалася» [15, 148-149] (хоча тут можемо зазначити, що воїнів-оточенців у 1943 – 1944 рр. практично не було, на відміну від початкового періоду війни; партизанський же рух у цей час, навпаки, набув величезного розмаху на окупованих територіях).

Проблема ставлення населення до радянського партизанського руху: З перших днів наступу німецьких військ в Україні, КП(б)У велику увагу приділяв місцево-

му населенню, намагаючись на його основі розпалити вогнища всенародного спротиву окупантів. Виношувалися наміри допомоги селян, створеним на швидкоруч партизанським групам і загонам, які не мали будь-яких матеріальних ресурсів та запасів харчування. На думку влади, саме селянство, а не диверсанти та партизани повинні були стати головною рушійною силою на окупованих територіях у боротьбі з нацизмом, при цьому, не звертаючи уваги, що у перші місяці війни цивільне населення України не сприймало радянських партизанів усерйоз, мовляв, якщо навіть армія виявилася нездатною протистояти Вермахту, то що можна було чекати від цих розрізнених груп [16, 131-147]. Крім того, новою владою застосовувалися різні форми агітації селянства та «переконавання населення в тому, що німецький Вермахт і його союзники «прийшли не як вороги українського народу», а щоб знищити «жидо-більшовицьку» чуму, яка гнобить українців і становить небезпеку для Європи» [17, 253], при цьому одночасно зазначаючи, «що хоча більшість населення дружно ставиться до «Німецьких визволителів», усередині країни існують «бандити», якими керує Москва і котрі порушують мир і зусилля до відбудови... і усіх саботажників, бандитів, партизанів каратимуть смертю» [17, 253].

Незадоволення українців партизанами підтверджує і донесення представника німецького МЗС восени 1941 р.: «Політична безвольність населення Східної України призводить до того, що Вермахт цілком задоволений допомогою українців... У Південній Україні не існує, власне, партизанської загрози. Потрібно навести, як приклад, те, що великі радянські трофейні склади ніяк не охороняються» [18, 322]. Проблема лояльності українців до нової влади, з якою зіштовхнулися радянські партизани, порушує і представник УШПР у Сумському партизанському з'єднанні І. Сиромологний: «Від Брянських лісів до Сарн у районних центрах було по 3-5 чол. німців, але дуже багато місцевих поліцаїв. Цієї наволочі в окремих селах Сумської і Чернігівської областей було від 15 до 45 – 50 осіб» [4, 15]. Іншими словами, беручи до уваги невелику кількість населення в більшості сіл Північно-східної України, у поліції часто перебувало до третини місцевого дорослого чоловічого населення.

Про вороже ставлення місцевого населення до партизанських формувань писав у своїх спогадах і О. Сабуров, колишній командир Житомирського партизанського з'єднання: «Це село (Зернове, Середино-Будського району Сумської області) у нас як більмо на оці. Розтягнуте на два кілометри, воно перегороджувало шлях нашим партизанам, які йшли на завдання. Тільки хтось з'явиться на горизонті, з села лунають крики «До зброї, бандити ідуть!» – і розпочинається стрільба... За нашими даними, поліцейський гарнізон там нараховував до 350 осіб» [19, 41]. Він же подає приклад толерантного ставлення значної частини селянства Сумщини до націоналістичного руху: «Тризуб – цей знак приналежності до буржуазних українських націоналістів – красувався на воротах майже кожного двору» [19, 41-42].

У травні 1942 р., звітуючи Першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову, командування Путивльського об'єднаного партизанського загону звернуло увагу і на проблему мирних мешканців: «Населення Путивльського району після відступу Червоної армії було пригнічене подіями, що відбувалися, та терором німецьких військ, а деякі верстви населення і низка українських сіл були раді приходу окупаційних військ, ворожо налаштовані до партизанів і до радянської влади» [11, 16].

Згідно з донесеннями радянських розвідників, на початковому етапі війни населення допомагало партизанам, постачало їм продовольство лише через побоюван-

ня вбивства ними німецьких військовослужбовців, адже в цьому випадку окупанти розстрілювали 8 – 10 осіб із населеного пункту [20, 76-77]. Уже наприкінці 1942 р., у зв'язку з успішними діями Червоної армії під Сталінградом, а також насильницькі дії, масові страти, сформували стійке несприйняття населенням України загарбників.

Проблема зв'язку з «Великою землею». За офіційною радянською статистикою, до жовтня 1941 р. на окупованих територіях України були створені 23 підпільні обкоми КП(б)У, 685 міськкомів і райкомів, 4316 підпільних організацій і груп. У багатьох роботах згадується про те, що для боротьби у ворожому тилу було створено 883 партизанських загони і 1700 диверсійних груп чисельністю близько 35 тис. осіб» [21, 377]. Відомі українські історики А. Кентій та В. Лозицький, спираючись лише на дані 4-х управлінь НКВС УРСР, наводять цифру 1386 партизанських формувань (організовані до 1 березня 1942 р.), при цьому відомості про їхню діяльність надійшли лише від 141 загону і групи [3, 49]. Однією з головних причин розпаду та бездіяльності цих формувань була відсутність радіозв'язку з Великою землею. Цієї ж думки дотримуються І. Патриляк та М. Боровик, автори наукового видання «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду»: «Проблеми зі зв'язком були одними з найбільш «вузьких місць» в управлінні партизанськими загонами та підпільними організаціями... У перший рік війни серед партизанських формувань України радіозв'язок із радянським командуванням мали тільки 1,4 % загонів» [22, 226].

Питання радіозв'язку в число найважливіших вносить і І. Артем'єв, колишній начальник відділу зв'язку ЦШПР, цитуючи свого керівника П. Пономаренка: «Радіо, тільки радіо зараз нам найнеобхідніше. З ним пов'язані і безпека партизанів, і ефективність їхньої боротьби» [23, 6-7]. На перших порах широкого застосування набув спосіб передачі даних через зв'язкових. Наприкінці 1941 р. О. Федоровим для встановлення зв'язку з Великою землею до лінії фронту було направлено декілька груп. Як показав час, деякі з них були викриті і знищені [23, 7]. Уже в 1942 р. тільки ЦК КП(б)У направив на окуповану територію 55 своїх зв'язкових [22, 226]. Це не беручи до уваги внутрішнього зв'язку та між сусідніми загонами, де інші види обміну інформацією не було практично до кінця окупації регіону. Разом із тим кур'єрській службі не вистачало оперативності, «у результаті їхні зведення втрачали свою цінність» [24, 208]. На момент створення УШПР радіозв'язок було встановлено з 22 загонами [22, 237; 25, 13], хоча дещо іншу цифру наводять І. Курас та А. Кентій [24, 208].

Момент проходження першого радіосигналу широко висвітлено у спогадах колишніх партизанських ватажків. Чернігівським об'єднаним партизанським загonom ім. Й. Сталіна із Москвою регулярний радіозв'язок було встановлено 9 січня 1942 р., після прибуття до партизанів групи радистів на чолі з капітаном Григоренком [26, 136] (хоча сам О. Федоров акцентував увагу читача на 3 січня 1942 р. [27, 288]). 11 квітня 1942 р. отримали можливість спілкування з центром і партизани Путивльського об'єднаного партизанського загону: «У Старій Гуті ми одержали очікувану радіо. 11 квітня з літака вистрибнули на парашутах три радисти з похідною радіостанцією» [28, 75]. Через місяць, після встановлення зв'язку, С. Ковпак та С. Руднев у листі до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрушова зазначили: «Необхідно мати радіозв'язок безпосередньо зі штабом фронту, щоб увесь цінний матеріал радіозведень, що збирається партизанськими загонами, постував безпосередньо командуванню фронту для ухвалення відповідних рішень» [29]. У лютому 1942 р. вийшов на зв'язок із Москвою і загін ім. 24-ї річ-

ниці РСЧА: «Прикидаю текст радіограми: організували партизанський загін, діємо в південній частині Брянського лісу. Чекаємо вказівок» [30, 146]. Радіовузлов загону ім. 24-ї річниці РСЧА став центром передачі зв'язку для партизанів Брянського лісу. Про свої перші ефіри з розташування сабурівського загону згадував радист О. Хабло: «З усіх загонів, що діяли у Брянській та Орловській областях, щоденно прибували зв'язкові – привозили для передачі в Центр звіти про здійснені диверсії, розвідувальні дані, інше» [31, 31].

Партизанський рух на другу половину 1942 р. поступово перетворився на грізну силу, яка була вже здатна протиставити ворогові злагоджені бойові одиниці та розгалужену розвідувальну та диверсійну мережі. Створені партизанські дивізії наводили жах на цілі регіони окупованої України. Проте, в умовах війни для розвитку руху Опору було втрачено дорогий час, головною причиною чого стали прорахунки влади ще в 1930-х рр., коли було знищено те, що з такими труднощами відновлювалося вже на території окупованій ворогом.

1. Чайковський А.С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика). – К., 1994.
2. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945 рр.) / Упор. О. Бажан та ін. – К., 2001.
3. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941 – 1944). – К., 2005.
4. Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941 – 1944. – М., 2008.
5. Боярский В.И. Партизанство вчера, сегодня, завтра. – М., 2003.
6. Попов А., Цветков А.. Русский диверсант Илья Стариков. – СПб., 2003.
7. Старинов И.Г. Мины замедленного действия. Размышления партизана-диверсанта. – Кн. 2 // Альманах «Вымпел». – 1999.
8. Строкач Т.А. Наш позивний – Свобода. – К., 1975.
9. Кучер В.І. Рух Опору на окупованій території України: політичний аспект // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – 2004. – Вип. 8. – Ч. 2.
10. 3 постанови ЦК КП(б)У «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ // Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» (далі – Фонди НМІВВВ). – НД-10804.
11. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизученные страницы истории: Док. и мат. / Сост. А. Гогун, А. Кентий. – К., 2006.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 63.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 63.
14. Коваль М.В. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.
15. Армстронг Д. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941 – 1944. – М., 2007.
16. Николаєць Ю.О. Політичні настрої селян України на початку радянсько-німецької війни (червень 1941 – липень 1942 рр.) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2010. – № 1.
17. Косик В.М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
18. Україна в Другій Світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів / Упор. В.М. Косик. – Т. 1. – Б. м., б. р.
19. ОУН-УПА на Сумщині. – Т. 2 / Упор. Г. Івануценко. – Суми, 2009.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118.
21. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Курас та ін. – Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939 – 1945. – К., 2003.
22. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової

- війни: спроба нового концептуального погляду. – Ніжин, 2010.
23. Артем'єв І.М. В ефірі партизани. – М., 1971.
 24. Курас І., Кентий А. Штаб непокоренных (Український штаб партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни). – К., 1988.
 25. Кентий А., Лозицький В. Радянські партизани. 1941 – 1944: світло і тіні. – К., 2010.
 26. Черниговщина в період Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 гг.): Сб. док. и мат. – К., 1978.
 27. Федоров О.Ф. Підпільний обком діє. – К., 1949.
 28. Ковпак С.А. Від Путівля до Карпат. – К., 1973.
 29. Лист командування Путивльського об'єднаного партизанського загону секретарю ЦК КП(б)У тов. М.С. Хрущову // Фонди НМІВВВ. – КН-11358. – Д-1987.
 30. Сабуров О.М. Відвойована весна. – К., 1980.
 31. Мауїт П., Хабло А. Говорит Большая земля. – К., 1990.

Bilous O.P. The Problem Questions of the Activity in the Period of Making the Soviet Partisan Formations in the North-Eastern Ukraine. In the article is analysed the creation of the Soviet partisan movement in Ukraine: the role of the Central Committee of the Ukrainian Communist Party and the People's Commissariat of the Internal Affairs in the formation of the partisan detachments on the territory of the North-Eastern Ukraine, the attitude of the local inhabitants to the resistance movement; the tragedy of the villages of that region as the result of the partisan struggle.

Key words: resistance, partisan movement, partisan detachment, the North-Eastern Ukraine.

О. Г. Перехрест

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО Й УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ МІСЯЦІ

У статті аналізується комплекс чинників, які визначали характер і зміст взаємовідносин західноукраїнського селянства й учасників українського визвольного руху в період німецько-радянської війни та перші повоєнні місяці.

Ключові слова: західноукраїнське селянство, український повстанський рух, взаємовідносини, земельна реформа, продовольча, матеріальна і моральна допомога, мобілізація, злочинні дії.

У контексті аналізу соціального становища українського села періоду німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. важливим є питання взаємовідносин між західноукраїнськими селянами та учасниками українського визвольного руху. Окремі його аспекти вже одержали висвітлення в науковій літературі [1], але до цих пір у вітчизняній історіографії відсутні спеціальні публікації, в яких би розглядався цей сегмент історії українського селянства. З огляду на сказане, метою цієї статті є аналіз комплексу чинників, котрі визначали характер і зміст взаємовідносин західноукраїнського селянства й учасників українського визвольного руху.

Чисельність і популярність українського повстанського руху серед населення західноукраїнського регіону були визначальними чинниками у взаємовідносинах тамтешнього селянства з його учасниками. Більшість селян Галичини та Західної Волині підтримали ОУН та, створену нею й діючу під її керівництвом, УПА. Дослідники подають різні дані про чисельність УПА. Так, І. Патриляк зазначає, що за, оцінками сучасних науковців, уже на травень 1943 р. в УПА налічувалося 35 – 50 тис. бійців, а звіти радянських партизанів за березень 1943 р. подають ще більш вражаючу цифру – 80 – 100 тис. стрільців та старшин [2, 19]. І. Білас вважає, що на початку 1944 р., коли чисельність УПА була найбільшою, в її загонах налічувалося близько 45 тис. осіб [3, 245]. Дослідник історії і діяльності УПА П. Мірчук писав, що «в хвилі приходу більшовиків на

західноукраїнські землі кількість бійців УПА доходила до 80 тис. українців і 20 тис. чужонаціонального елементу» [4, 51]. В. Косик вказує, що, за даними підготовленої німецькими службами у листопаді 1944 р. пам'ятки про УПА, вона мала 60 тис. озброєних вояків [5, 445]. УПА була фактично селянським військом – селянський елемент у ній сягав 70 – 75% [2, 26]. Її загони тією чи іншою мірою контролювали територію площею до 150 тис. км кв., на якій проживало 15 млн населення [6, 19].

У програмних документах, а головне – у повсякденній діяльності, керівництво ОУН приділяло першочергову увагу саме селянству й розв'язанню аграрного питання. У «Нарисі проекту Основних Законів (Конституції) Української Держави», підготовленому в довоєнний період М. Стіборським, питання, пов'язані з землею, окреслювалися наступним чином: «Велика приватна земельна власність заборонена в Українській державі. Право на володіння й користування землею належить тим, що на ній працюють. Основним типом земельного устрою Держави є трудове середнє селянське господарство» [7, 23]. Таким чином, соціальною опорою нової держави мало стати середнє, заможне селянство.

Виразно революційними ідеями пройнята концепція під назвою «Основні тези націоналістичного земельного програму». Визначаючи юридичні основи нового аграрного порядку, автори документа наголошували: «Право на землю дає не праця на ній, а кров, пролита в обороні, права даної нації суверенно розпоряджатися тою землею, безнастанна боротьба за досягнення і скріплення того права і творча праця на цій землі для добра свого народу, своєї нації, яка є самотнім цілковитим справжнім власником цієї землі протягом віків». Передбачалося відібрати землю у всіх чужинців, які заволоділи нею, скориставшись тимчасовою слабкістю української нації, а також тих українців, які будуть дотримуватися нейтральності у боротьбі за волю. Водночас ті чужинці, які зі зброєю в руках боротимуться за українську державність, одержать таке ж право на землю, що й українці. Всі відібрані землі перейдуть до Українського Національного Земельного Фонду (УНЗФ).

Власне земельна реформа базувалась на засадах соціальної справедливості та рівних можливостей. У всіх, хто володів земельними ділянками, що перевищували розміри середнього господарства, надлишок мав бути відібраним безоплатно й переданий до УНЗФ. Те саме чекало на земельні угіддя тих, хто не працював на землі особисто. Натомість всі малоземельні й безземельні хлібороби-українці наділятимуться безоплатно землею в такій кількості, щоб вони мали «міцні, середні господарства». Встановлену норму наділу не може перевищувати жодне приватне господарство.

У спадщину дозволятиметься передавати лише весь наділ, причому батьки мали заздалегідь підготувати спадкоємця, забезпечивши його фахову підготовку у рільничій школі. Передбачалося, що держава братиме на себе зобов'язання «дбати про організацію фахових шкіл, проведення комасації (польс. komasacja – з'єднання, укрупнення. – О. П.) й меліорації й допомагати утворенню спілок приватних власників, що повставатимуть для закладання тракторних пунктів та машинно-тракторних станцій, опертих на кооперативних або секційних підставах», а також «про піднесення якості господарювання, забезпечення села дешевим кредитом, підтримку самоосвітніх установ та будову народних домів, шкіл і шляхів, однак за участю самих сільських громад». У недбалих приватних господарів земля відбиратиметься на користь інших. Земля стане предметом передачі і купівлі та продажу, але в таких межах, щоб у руках одного господаря не скупчувалося землі понад